

JAN ŚWIĘCH

CHŁOPSKIE
BUDOWNICTWO
ZAGRODOWE
KUJAW

W XIX WIEKU
I PIERWSZEJ POŁOWIE
XX WIEKU

KRAKÓW 2012

Recenzent
prof. dr hab. Czesław Robotycki

Redakcja i korekta
Mateusz Czarnecki

Opracowanie techniczne ilustracji
Artur Sekunda

Indeks
Andrzej Dudziński

Publikacja wydana ze środków przeznaczonych na działalność statutową Wydziału
Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego

ISBN 978-83-62261-44-4

Na okładce zagroda kujawska, Park Etnograficzny w Toruniu.
Fot. Ewa Tyczyńska

Projekt okładki
Anna Siermontowska-Czaja
Kraków, tel. 602 570 073

Skład i łamanie
Studio Poligraficzne Dorota Słomińska
Kraków, tel. 602 677 488

Druk i oprawa
Poligrafia Inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego
ul. Konfederacka 6, 30-306 Kraków, tel. 12 266-40-00

Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”
z siedzibą w Instytucie Historii UJ
ul. Gołębia 13, 31-007 Kraków
www.iagellonica.com.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp	9
Rozdział I	
Warunki kształtowania się budownictwa chłopskiego	17
1. Fizjografia	17
2. Rys historyczny	20
3. Granice zaborów jako czynnik różnicujący budownictwo chłopskie	25
4. Struktura agrarna gospodarstw chłopskich	33
Rozdział II	
Formy i układy przestrzenne wsi	37
1. Osadnictwo na prawie polskim	37
2. Osadnictwo na prawie niemieckim	42
3. Osadnictwo ołęderskie	47
4. Osadnictwo leśno-przemysłowe	51
5. Osadnictwo fryderycjańskie	52
6. Przemiany form osadniczych w XIX wieku	54
Rozdział III	
Zagroda	59
1. Ogrodzenia, furty i bramy	65
1.1. Rowy i żywopłoty	65
1.2. Płot koszowy	66
1.3. Płot laskowy	68
1.4. Płot żerdziowy	69
1.5. Płot soszkowy	70
1.6. Płot przęsłowy	70
1.7. Płot sztachetowy	71
1.8. Furtki i bramy	72
2. Podstawowe urządzenia zagrody	74
2.1. Studnie	74

2.2. Gnojowniki	77
3. Typy zagród	78
3.1. Zagrody jednobudynkowe	78
3.2. Zagrody dwubudynkowe	83
3.3. Zagrody trzybudynkowe	86
3.4. Zagrody czterobudynkowe	90
3.5. Zagrody wielobudynkowe	94
4. Wysoka zieleń przyzagrodowa	97
 Rozdział IV	
Dom mieszkalny	101
1. Materiały budowlane	106
2. Konstrukcje i techniki budowlane ścian	110
2.1. Fundamenty	110
2.2. Konstrukcje zrębowe ścian	112
2.3. Konstrukcje sumikowo-łatkowe	118
2.4. Konstrukcje gliniane ścian	120
2.5. Konstrukcje ścian z cegły	124
2.6. Konstrukcje szkieletowe ścian	125
2.7. Konstrukcje mieszane ścian	127
2.8. Ocieplanie ścian	128
2.9. Konstrukcje drzwi i okien	130
3. Konstrukcje podłóg	135
4. Konstrukcje stropów	136
5. Kształty i konstrukcje dachów	137
5.1. Kształty dachów	138
5.2. Konstrukcje dachów	140
5.3. Krycie dachów	141
6. Urządzenia paleniskowo-dymne	145
7. Rozplanowanie chałup	155
7.1. Chałupy jednotraktowe	156
7.2. Chałupy półotraktowe	162
7.3. Chałupy dwutraktowe	167
8. Chałupy podcieniowe	175
8.1. Podcienia szczytowe	176
8.2. Podcienia wnekowe	182
8.3. Wystawy podcieniowe	184
9. Zdobnictwo chałup	185

Rozdział V

Budownictwo gospodarcze i inwentarskie	193
1. Stodoły	194
1.1. Materiały budowlane	195
1.2. Konstrukcje ścian	196
1.3. Konstrukcje błagów	200
1.4. Konstrukcje wrót	202
1.5. Klepiska	204
1.6. Konstrukcje, kształty i techniki krycia dachów	205
1.7. Typy stodół	209
2. Spichlerze	214
2.1. Materiały i konstrukcje	215
2.2. Typy spichrzy	219
3. Wielofunkcyjne budynki gospodarcze	224
4. Piwnice	227
5. Budynki inwentarskie	230
5.1. Materiały budowlane	230
5.2. Konstrukcje ścian	231
5.3. Konstrukcje stropów i dachów	235
5.4. Typy budynków inwentarskich	237

Rozdział VI

Ochrona budownictwa chłopskiego Kujaw	243
Zakończenie	253
Wykaz skrótów	257
Słowniczek wyrazów związanych z chłopskim budownictwem zagrodowym Kujaw	259
Spis miejscowości, w których prowadzono badania	267
Bibliografia	275
Summary	287
Zusammenfassung	291
Indeks osobowy	295